

Nevenka Hacin

Vpliv družbenih razmer in bivalnega okolja na življenje zasavskih otrok do srede 20. stoletja*

UDK 316.3-053.2(497.432) »19«

HACIN Nevenka, profesorica zgodovine in sociologije, muzejska svetovalka, SI-1420 Trbovlje, Ribnik 23, nevenka.zmt@siol.net

Vpliv družbenih razmer in bivalnega okolja na življenje zasavskih otrok v prvi polovici 20. stoletja

Zgodovinski časopis, Ljubljana 67/2013 (147), št. 1-2, str. 136–151, cit. 70

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

V prispevku je predstavljeno življenje otrok na območju »črnega revirja« do srede 20. stoletja. Pri prikazu otroštva so opredeljene geografske in družbene značilnosti območja, saj so vplivale na nastanek specifičnih gospodarskih razmer in različnih bivalnih okolij med industrializacijo, s tem pa neposredno določale socialni položaj prebivalstva, ki se je odražal tudi v vsakdanjem življenju otrok, tako v ožji – družini, kot v širši družbeni skupnosti – vrtcu, šoli.

Ključne besede: Črni revir, kmečki otroci, otroci v delavskih kolonijah, menjava fizičnega dela žena delavcev za kmečke dobrine, predšolski otroci – otroci v vrtcih

Avtorski izvleček

UDC 316.3-053.2(497.432) »19«

HACIN Nevenka, Teacher of History and Sociology, Museum adviser, SI-1420 Trbovlje, Ribnik 23, nevenka.zmt@siol.net

The Impact of Social and Dwelling Conditions on the Lives of Children from Zasavje in the First Half of the 20th Century

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 67/2013 (147), No. 1-2, pp. 136–151, 70 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Focusing on the period prior to the mid-20th century, this paper investigates the lives of children living in the mining region of Zasavje, the so-called black district. Their childhood years were defined by the local geographical and social circumstances of that period that had significantly influenced the formation of specific economic circumstances and diverse dwelling conditions during the period of industrialization. As a result, they directly determined the social position of the local population that was also reflected in the daily life of the children of Zasavje, be it within their immediate family or in the wider social community, for example in kindergarten and in school.

Key Words: the black district, farm children, children in working-class colonies, exchange of physical labor of worker's wives for farm goods, pre-school children – kindergarten children

Author's Abstract

* Prispevek je bil pripravljen za 36. zborovanje slovenskih zgodovinarjev na Rogli (18.–20. oktober 2012), ki je bilo posvečeno zgodovini otroštva. Ker ni bil objavljen v za to priložnost pripravljenem tematskem zborniku referatov, ga objavljamo na tem mestu.

Namesto uvoda

Do srede 20. stoletja so prebivalci na območju Hrastnika, Trbovelj in Zagorja oz. danes znanem kot Zasavje,¹ v polpretekli zgodovini pa kot »črni revir«, ² živeli v različnih bivalnih okoljih, ki so odražala naravno-geografske in gospodarsko-družbene razmere. Proces spreminjanja nekoč redko poseljene, pretežno agrarne pokrajine, z gozdovi poraslega sveta in kmetovanjem le na sončnih planotah in v širših dolinah, v območja premogovništva in industrije v osrednjem delu Zasavja, se je začel s pridobivanjem premoga v Zagorju (1755), Trbovljah (1804) in Hrastniku (1822), in se intenzivneje nadaljeval po izgradnji Južne železnice (1846–49), ki je povezala naše »od boga pozabljene doline«³ z drugimi deli takratnega avstrijskega cesarstva. Posledice so vidne:

- v naraščanju števila prebivalstva/tabela,⁴ saj so vsi trije kraji pred začetkom industrializacije oz. pred uradnim popisom prebivalstva leta 1869, šteli 9.339 prebivalcev;⁵

Občina/leto	1869	1900	1931	1961
Hrastnik	3.874	5.381	7.681	10.770
Trbovlje	3.050	8.952	13.996	18.118
Zagorje o/S	8.604	10.356	12.412	15.387
Skupaj	15.528	24.689	34.089	44.275

- in spreminjanju bivanjskih pogojev: poleg samotnih kmetij in maloštevilnih strnjenih vasi z 19 do 32 hišami,⁶ so začela nastajati dolinska naselja. Tako so na primer v Trbovljah že leta 1869 našli 146 stanovanjskih poslopij za delavce.⁷ Prave delavske soseske, ohranjene vse do današnjih dni, pa so začeli graditi lastniki rudnikov in tovarn šele v zadnji tretjini 19. stoletja, kar je bilo v skladu z zahtevami sklepa drugega kongresa montanistov v Ljubljani leta

¹ Izraz je uvedel publicist Rudolf Badjura za širše geografsko območje, kot je v pogovorni uporabi danes.

² Črni revir – odraža razvoj premogovništva in industrijskih panog, ki so dali območju svoj pečat.

³ Termin se nanaša na prometno nedostopnost in slabe kmetijske pogoje.

⁴ Zavod za statistiko RS.

⁵ Ivančič Lebar, *Srečno ... črne doline*, str. 20.

⁶ Vrišer, *Rudarska mesta*, str. 26–28.

⁷ Ivančič Lebar, *Naše Trbovlje*, str. 15.

1869.⁸ Vzporedno s tem pa se je večala potreba po organiziranju storitvenih dejavnosti, ki so jih npr. samo v Trbovljah, leta 1938, izvajali v 349 lokalih.⁹

Iz življenja paurskih¹⁰ otrok

Na osnovi podatkov za leto 1910, ki potrjujejo, da je delež industrijskega prebivalstva v Zasavju znašal 26,1 %, ¹¹ lahko trdimo, da so, v prvi polovici 20. stoletja, poleg delavskih naselbin prevladovala kmečka bivališča. Večina kmetij, ki so bile sprva samooskrbne enote, so predstavljali mali in srednje veliki kmetje. Razvrstitev kmetij po velikosti je bila odvisna od obsega posesti, števila gospodarskih poslopij in ne nazadnje od števila prostorov v hiši, v kateri je bivala rodbina,¹² kasneje imenovana družina. Vsak član družine je imel v njej določeno mesto. »Tako se je v črni kuhinji, ..., v glavnem zadrževala gospodinja. V »mali hiši«, ..., sta živela »ta stara«, ki sta predala domačijo v upravljanje potomcem, v »veliki hiši«, ..., pa se je zbirala vsa družina. Ob lončeni peči, ki je predstavljala glavni družinski prostor in na kateri so spali otroci zlasti pozimi, ...«¹³

Kako so se kmetje razlikovali med seboj, pa naš rojak, zgodovinar, Orožen Janko: »Kočarju in malemu kmetu gre včasih trda za kruh, večji (srednji) kmet z žitom ob dobrih letinah izhaja, veliki kmet pa lahko tu in tam, ako nima prevelike družine, tudi kaj žita proda.«¹⁴ Pri opisu malega kmeta pa je bil še nazornejši kronist Julij Fels: »Prehrana našega kmeta je leto in dan borna, ljudje so skromni, a pri tem vedri in zdravi. Če pozimi zakoljejo prašiča, zopet nezmerno jedo in pijejo.«¹⁵

Pri opravljanju večjih kmečkih del so kmetje pomagali drug drugemu brezplačno, ali pa so najeli kočarje. V naših krajih pogosto srečamo med najeto delovno silo žene z otroki iz delavskih okolij. V t. i. tabrh¹⁶ so hodile h kmetom v bližnjo okolico, nemalokrat pa tudi v okolja, iz katerih so prihajali njihovi predniki. Zakaj so zapuščali kmetije: »Ker so tu vsa posestva na pobočjih hribov, je obdelovanje zelo težavno in ni donosno. Še najlažja in najbolj dobičkonosna je tu živinoreja. Močni, mladi ljudje se zaposlijo večinoma pri rudniku, tam imajo stalen zaslužek in si lahko ustanovijo družino, medtem ko bi morali doma težko delati in slabo živeti.«¹⁷

Odhodi v tabrh so delavskim otrokom predstavljali posebna doživetja: »... Malo ljudi ve, da so Trboveljčani odhajali v Savinjsko dolino obirat hmelj. Tako tudi Trboveljčani,¹⁸ predvsem ženske in otroci. ... Na pot smo se odpravili kar peš ... Pot se je vila po hribovski pokrajini s postanki na osamljenih kmetijah,

⁸ Mlakar Adamič, *Rudarsko stanovanje*, str. 12.

⁹ Ivančič Lebar, *Iz hiše pisanih spominov*, str. 83, 84.

¹⁰ Paurisk – pogovorno med kolonijskimi otroki za kmečkega otroka.

¹¹ Vrišer, *Industrializacija Slovenije*, stran 15.

¹² Rodbina – prvotno: razširjena družina, družina pa rodbina in t. i. najeta delovna sila.

¹³ Hacin, *Utrinki iz življenja otrok v Zasavju v prvi polovici 20. stoletja*, str. 34.

¹⁴ Orožen, *Zgodovina Zagorja ob Savi I.*, stran 262.

¹⁵ Fels, *Kronika Hrastnika 1874–1886*, str. 460.

¹⁶ Tabrh – menjava dela, večinoma žena in otrok delavcev, za hrano, poljščine ali kos zemlje za lastno obdelavo, redkeje, zlasti po drugi svetovni vojni, pa tudi za denar.

¹⁷ Fels, *Kronika Hrastnika 1874–1886*, str. 460, 461.

¹⁸ Žabjevaščani – stanovalci kolonije Žabja vas oz. danes Žabjek.

kjer smo se ustavljali, pojedli malico, ki smo jo imeli s seboj, se odžejali, starejši z našicanim bunkovcem, otroci pa z vodo. ... Po prihodu v vas so se zbiranci namestili pri kmetu, pri katerem so obirali, in ..., kjer je pač nanese. Postlalo se je kar na senu, pokrilo pa s seboj prineseno deko. Nekateri, privilegirani, med njimi tudi jaz, pa smo stanovali pri sorodnikih. Jaz, na primer, kar pri starih starših, ki so imeli skromno hiško, prav sredi vasi.

Izza hiše je tekel bister potoček, na katerem je bila pred mostom nameščena zapornica, ki je služila v več namenov. Ženske so ..., gasilci ..., otroci pa v poletnih mesecih prostor za kopanje in splavarjenje.

Pa se vrnimo k obiranju hmelja. Obiral si lahko sam, ali pa s kom v paru. ... Obrani hmelj ti je gospodar skrbno izmeril ... in ti za vsak nabrani mernik izdal biljeto, za katero si po končanem obiranju dobil plačilo.

Jedlo se je, zjutraj največkrat bela kava in kruh, za malico kruh in kaj suhega, dodala pa so se tudi kakšna jabolka. Kruh je bil bel, visok, lepo zapečen, hrustljiv in vedno svež. Včasih so postregli tudi koruznega, in sicer iz bele koruze, ... Kosilo so prinesli kar na njivo, bilo je raznovrstno in največkrat boljše kot doma. Za žejo se je točil jabolčnik in voda. Vodo so raznašali tako imenovani vaserpinči, tudi sam sem bil večkrat v tej vlogi. ...

Ko je padel mrak, se je z delom končalo, ... Za večerjo se je postreglo kar pod kozolcem ... Najbolj mi je ostala v spominu mlečna kaša s kuhanim oblic krompirjem, ki smo ga namakali v sol, kašo pa z žlico zajemali iz velike skleda. Kaša je bila lepo rumena, s skorjico na vrhu, prelita s smetano, dišeča, ravno prav gosta, ... Dnevi so enaki dnevu, ... Sam sem imel za obiranje hmelja bolj dve levi roki. Bolj mi je ležalo lovljenje rib in potepanje po vasi. Da res obiram hmelj, sem moral vsak dan staremu očetu pokazati, koliko mernikov sem nabral. Ta pridni so jih nabrali po pet, jaz pa le po dva, ... Da stari oče ni bil preveč slabe volje, sva mu s staro mamo, poleg novih biljet, zasluženih za tisi dan, vedno pridala še kakšno iz prejšnjega dne, pa smo zmagali. Te nedolžne laži so ostale skrbno skrite med nama.

Ko se je pobralo še pri zadnjem kmetu, se je biljete zamenjalo za denar, poslovili smo se, otroci smo si obljubili, da si pišemo, ...¹⁹

Manj zabavna so se zdela kmečka opravila domačim otrokom, saj so jih morali opravljati vsakodnevno, pa še to zastonj. Tako se že Boštjan Roš, rojen v Hrastniku leta 1839, spominja, da je moral, še preden je začel hoditi v šolo: »... krave pasti, se ve, da bosonog in navadno razoglavl. Ta moj prvi poklic, poln odgovornosti in skrbi, mi pa ni bil všeč. 'Plavka' in 'Armenka' me nikakor niso hotele ubogati; komaj sem jim malo hrbet obrnil, so me že mati iz doma začeli kregati, da naj krave iz pšenice vračam. Moram priznati, da sem bil slab pastir, ... Le pozno jeseni, ko so bile njive in travniki prazni od vseh pridelkov, se je moje pastirsko nebo zjasnilo. Sedaj namreč živina ni mogla več uhajati v škodo, ... Mi, pastirji: ... smo se pa v Zadnjih Lazah sestajali, kurili, krompir pekli in črno mast kopali. Vojaško življenje ..., je vplivalo močno na mene; ... Napravil sem si sam puško, sabljo in bajonet iz lesa, ..., obesil vse po predpisu na sebe, ..., in sedaj – tako oborožen, sem gnal krave na pašo!²⁰

¹⁹ Odlazek, *Hmelj*, str. 1, 2.

²⁰ Roš, *Moji mladostni spomini*, str. 66.

Slika 1: Zasavske žene so skupaj z otroki hodile v »tabrh«, v Prekopi – pri Vranskem leta 1937, foto Leopold Odlazek.

Obveznosti domačih otrok, kot tistih, ki so hodili služiti oz. so bili že kot nedorasli fantiči in deklički določeni za pastirje in pestrne pri premožnejših kmetih, da so si zaslužili hrano, prenočišče, mogoče še oblačilo ali kak goldinar, pa se z leti niso dosti spreminjale. Tako se Brigita Gradišek, ki še danes živi na isti kmetiji v vasi nad Trbovljami, kjer je leta 1925 prirojila na svet v domači hiši, kot četrti izmed petih rojenih Selevškovih otrok, spominja, da so spadali med srednje kmete: »Imeli smo 9 ha zemlje, ta veliki pa nad 20 ha, od tega 5 ha gozda in 4 ha obdelovalne površine. In pa seveda živino v hlevih, dva vola in tri krave. Te sem že kot otrok vodila do napajalnika. Pa tudi mami in starejšima sestrama sem pomagala voditi živino pri oranju, okopavati polja, pobirati krompir, sadje za prešati, ... pri hiši pa luščiti fižol, ličkati koruzo, nositi drva, da je mama lahko kuhala in enkrat tedensko pekla kruh. Če nam je zmanjkalo pšenice, smo jedli pa koruznega. Lačni nismo bili nikoli. Žgancev, fižola in krompirja smo imeli vedno dovolj.

Ob praznikih, predvsem za božič, pa smo jedli orehovo potico. Tudi to je spekla mama. Orehe smo imeli doma. Ob veliki noči pa je doma pečeni potici, dodala še kupljene rozine in rožičevo moko. Praznikov pa se nismo veselili samo zaradi potic. Za božič smo dobili darila. V peharju smo poleg suhega sadja, rožičev, našli svinčnik, zvezek in pa novo spodnje perilo. Čeprav je bilo sešito doma, smo ga bili zelo veseli. Še boljša pa so bila darila ob veliki noči. Takrat so nas obdarile krstne in kasneje tudi birmanske botre. Spomnim se pomaranč, okroglega kolačka brez file in v čebuli barvanega jajca, v katerem je bilo običajno pet kovačev.

O kakšnih igračah pa ni bilo sledu. Za te ni bilo pri hiši nikoli denarja. Ne pri naši, pa tudi pri drugih ne. Smo se pa kljub temu znašli. Zelo radi smo se hojsali. Hojsnico smo znali narediti vsi. ... Težje pa je bilo z igračami, ki so jih znali narediti predvsem fantje, npr. mlin na vodo. Zato sem bila vesela, da sem imela brata. Pa tudi sestre sta prišli prav. Znali sta narediti punčko iz flike, ki so ... »²¹

²¹ Gradišek, *Ustni vir*, 2010.

Otroci privatnikov

Vključevanje otrok v opravljanje del, ki so omogočala preživetje družini, pa so bila tipična tudi za obrtnike, trgovce in gostilničarje. Njihovo število (2–3) je bilo običajno manjše kot pri kmečkih in delavskih družinah (več kot 5), obveznosti, ki so jim bile določene, pa posledica prenašanja navad iz kmečkega okolja, od koder so prihajali, in tradicije, da je eden izmed otrok, največkrat najstarejši, nadaljeval z družinsko dejavnostjo. Zato ne preseneča, da je Boštjan Roš, sin kmeta in gostilničarja, moral materi pomagati » pijancem streči in jim vino točiti.«²²

Ti t. i. privatniki, ki bi sicer kot kmetje zaradi potreb rudarjenja propadli, so se začeli ukvarjati z dejavnostmi, ki so krile potrebe novih gospodarskih panog in njihovih nosilcev, npr. premogovništva: »... najlepša debela prodajajo kot jamski les tukajšnjemu obratu za smešno nizko ceno ...«²³ Svojo osnovno dejavnost – kmetijstvo so postopoma opustili. Med novimi, pogostimi in donosnimi dejavnostmi je bilo mdr. oddajanje bivališč prišlekom, ki so prihajali v naše kraje »s trebuhom za kruhom«.

Kakšen prostor, največkrat na podstrešju, pa so privatniki prihranili še za nastanitev vajencev in pomočnikov. Raje kot otroke domačinov, so v uk jemali kmečke otroke, »ker so bili bolj ubogljivi, navajeni delati«²⁴ predvsem pa daleč od doma, in zato bolj potrpežljivi. »Cel dan smo pomagali v lokalu, se učili obrti od mojstra, v večernih urah pa obiskovali pouk na obrtni ali trgovski šoli: med 17. in 20. uro ob ponedeljkih, torkih in sredah, ter ob nedeljah po maši.«²⁵ V prostem času, to je po zaprtju lokala, pa skupaj z domačimi otroki postorili vsa dela, vezana na dejavnost, npr. »izdelava gumbov, papirnatih vrečk, ...«²⁶ in pa še številna hišna opravila.

Med v »uk vzetimi otroki« so prevladovali fantje, izjema je bila šiviljska obrt. Dekletom je pripadalo v glavnem delo služkinj, kuharic in varuš, ki so skrebele za družino, saj je bila tudi gospodinja vključena v dejavnost, npr. v trgovini: »Gospa je delala v blagajni, šef je nabavljal robo, pomočniki in vajenci pa so skrbeli za svoje stalne kunte.«²⁷ V Zasavju je bilo tipično, da so bili kupci stalni, saj so bile trgovine locirane tako, da so pokrivalo okoliš bližnje delavske kolonije. Da so bili pri tem uspešni, so morali poznati navade, predvsem pa stiske svojih kupcev: »Žena rudarja Karla Flisa, ki ima osmero malih otrok, je šla zadnjo sredo – na plačilni dan, kakor običajno vsake 14 dni, v rudniški konzum«²⁸ po živež. Do sedaj je tam stalno kupovala, a sedaj so ji odrekli, češ da mož nima toliko zasluženega, ... Za to pa je izvedel trgovec Radej, ter je poslal na dom Flisovim živeža za 14 dni ter s tem rešil 10-člansko družino 18-dnevnega stradanja. Vse druge prodajalne upoštevajo sedanjost stisko in dajo na upanje, kolikor je le mogoče, rudniški konzum pa delavcem vse sproti odteguje od plač in ne riskira niti tega, če kdo katero periodo bolj slabo zasluži in da bi mu za tisti čas nekaj kreditiral in pokazal nekaj srca za bednega. Privatne trgovine pa, ki s kreditiranjem ogrožajo svoj obstoj, storijo to!«²⁹

²² Roš, *Moji mladostni spomini*, str. 66.

²³ Valentinič, *Kronika Hrastnika 1874–1886*, str. 494.

²⁴ Klun, *Ustni vir*, 2002.

²⁵ Cerinšek, *Ustni vir*, 2010.

²⁶ Nagode, *Ustni vir*, 1992.

²⁷ Zorčič, *Ustni vir*, 1992.

²⁸ Konzum, trgovina v lasti rudnika, tovarne, kasneje lahko tudi delavcev.

²⁹ Slovenc, *Socialno delo za družino*, 4. 10. 1931.

Tovrstna dobrota oz. dobra naložba trgovca v resnici ni ogrožala njegovega blagostanja, je pa olajšala preživetje marsikateri delavski družini, saj je šlo za kreditiranje nakupov osnovnih živil.

Kolonijski otroci

V 19. stoletju, v začetni fazi industrializacije Zasavja, so bili v proizvodni proces vključeni tudi otroci delavcev, čeprav je bilo to zakonsko prepovedano.³⁰ In kako so to kršitev utemeljevali: »Poleg moških je delalo v steklarni tudi nekaj žensk. A stara steklarska navada je bila, da so za delo uporabljali tudi otroke. Ko je okrajno glavarstvo na prijavo žandarmerije o tem poizvedovalo, je ravnatelj Klein preko občine odgovoril, da to ni nič hudega, češ da otroci samo odnašajo steklo. V resnici so jih steklarji smatrali za svoje prirodne pomočnike. ... Že tedaj in še dolgo potem so imeli učitelji težave s steklarskimi otroki, ne samo zaradi preseljevanja, ampak tudi zaradi dela v steklarni.«³¹

Tovrstno izkoriščanje otrok je poznalo tudi premogovništvo. Ukinjeno je bilo šele leta 1889, ko je nastal službeni red za rudnike TPD,³² »ki je dovoljeval za mladostnike delo le podnevi, ponoči le izjemoma. Dečki so morali biti stari ob vstopu v službo vsaj 14 let, deklice 16. V času, ko je delo veljalo za najboljšega vzgojitelja, so bili taki ukrepi odraslim težko razumljivi.«³³ Pa ne samo podjetnikom, pač pa tudi staršem, ki jim je vsak dinar prišel še kako prav.

Delavci, predvsem moški, ki so največkrat izhajali iz vrst obubožanih kmetov, so v deagrariziranem okolju izgubljali stik z domačim zaledjem in postajali odvisni od okolja, ki jih je vabilo zaradi zaslužka. Zaradi oddaljenosti so si morali poiskati stanovanja, ki pa vse do uveljavitve zakonodaje o delavskih stanovanjih, po večini niso ustrezala definiciji bivališč. Tudi prve kolonije³⁴ s skupnimi kuhinjami za dve ali štiri družine, so spadale v sorodno kategorijo. Šele na prelomu stoletja se je stanje začelo boljšati, saj je moralo okrajno glavarstvo skrbeti za uveljavitev zakonodaje v praksi. To potrjujejo tudi podatki iz leta 1900, »ko je bilo, npr. v Trbovljah, od 2657 delavcev pri rudniku, oženjenih 878, od katerih jih je 594 stanovalo v rudniških stanovanjih, in samskih 1779, od katerih jih je 592 stanovalo v samskih domovih.«³⁵ Vsi drugi so imeli status podnajemnikov v privatnih hišah, purši pa lahko tudi pri družinah v kolonijah. Zato ne preseneča, da so se posamezniki odločali za gradnjo lastnih hiš, imenovanih koč v zraku.³⁶ Istočasno pa so zaradi naraščanja števila delavcev, od dvajsetih let 20. stoletja dalje pa tudi uslužbencev, lastniki rudnikov in tovarn nadaljevali gradnje kolonij, ki so se, glede na velikost (od 25 do 80 m²) in število prostorov (od 2 do 7), delile na delavske, uradniške in štajgerske.³⁷

³⁰ Zakon, ki je prepovedoval delo otrok, starih od 6 do 10 let, je izšel leta 1842.

³¹ Orožen, *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola I-od početka do 1918*, str. 529.

³² TPD = Trboveljska premogokopna družba, ustanovljena 1872, ki je kupila vse zasavske premogovnike.

³³ Mlakar Adamič, *Srečno ... črne doline*, str. 87.

³⁴ Kolonija – po enotnem načrtu zgrajena skupina hiš, v kateri so živeli profesionalno in socialno izenačeni prebivalci.

³⁵ Hacin, *Utrinki iz življenja otrok v Zasavju v prvi polovici 20. stoletja*, str. 35.

³⁶ Koča v zraku – hiša, ki jo je zgradil delavec na rudniškem zemljišču.

³⁷ Hacin, *Utrinki iz življenja otrok v Zasavju v prvi polovici 20. stoletja*, str. 35.

Glede na velikost delavskih stanovanj pa ne preseneča, da se je večina življenja družin, zlasti pa otrok, odvijala na dvorišču. Tako tudi opravljanje domačih opravil, ki so jih otrokom »naložile« matere: »čiščenje šuhov, ribanje ganka in šteng, odnašanje smeti, praznjenje kahle, prinašanje vode od štirne, ...,«³⁸ Vsa dela so morali opraviti, preden so se »potepli po hauzih« in okolici.

Slika 2: Otroci v koloniji Dobrna, 20. leta 20. stoletja, fototeka ZMT.

Tako tudi Branko Gačnik: »Najprej je treba vedeti, kako je funkcionirala knapovska familija. Fotr je hodil na šiht, doma se z gospodinjstvom ni ukvarjal, ... Sodeloval je samo pri težjih delih, ... in spravilu deputatnega³⁹ premoga v barako. Vse to, samo, dokler je bil najstarejši otrok premajhen za ta dela, ... Fotr je pršu s šihta, se najedel in se vrgel na kobalecno in zaspal. Če smo bili noter, smo morali dati mir. Nato se je prebudil, še malo pojedel, se oblekel in šel v dolino ...

Fotr je v vseh famijah opravljal tudi vlogo rablja. Mama mu je poročala, ... in potem so bili ukrepi odvisni od stopnje prekrška in fotrovega razpoloženja. Torej fotrov smo se vsi bali, tudi jaz. Moram pa povedati, da sem moral ušpičiti res kaj velikega ..., da me je mama zatožila. Drugače je kar sama poračunala z mano, s kakšno klofuto, ..., ali prepovedjo izhoda, kar pa je bila najhujša oblika kazni.

Naše mame v glavnem niso hodile v službo, ... Do petega leta sem bil edinec in sem pomagal mami v kuhinji, da sem ji dal kaj v roke, v glavnem sem ji pa težil. Nato se je rodila sestra in meni se je podrl svet. Najprej sem je bil vesel in zelo rad sem jo popazil in ji dal flaško, kmalu pa sem ugotovil, da to ni to, kar sem pričakoval. In ko je sestra shodila, ..., je bila meni v pokoro, ... Mama je rekla, da moram potrpeti, ker to da dela zato, ker me ima rada, seveda sem si želel, da me sploh ne bi imela rada.

³⁸ Hacin, *Utrinki iz življenja otrok v Zasavju v prvi polovici 20. stoletja*, str. 36.

³⁹ Deputat – 6 jamskih vozičkov premoga, ki so ga zaposleni pri rudniku dobili vsako leto »brezplačno«.

Z leti, ko sem začel hoditi v šolo, sem dobil dodatne naloge:

- Mama ali sosede so me lahko vedno poslale v trgovino.
- Iz barake v kolmkišto sem moral nositi kulom, drva, in nasekati trske za podkurit.
- Vsakič, ko je mama očistila šporhet, sem moral nesti pepel na štirce.⁴⁰
- Ko sem lahko že nesel koš kulma, sem tudi deputat moral spraviti v barako, pri čemer smo kumarati vedno pomagali en drugemu.
- Tudi gredo sem moral (12, 13 let) že sam pošthati in mami pomagati nositi skretuno ... No, ko mi je to že morala pomagati sestra, sem prišel na račun. Vedno sem njen konec palic malo namočil v skretuno in ..., da je gledala v čeber in neizmerno se ji je gravžalo, kar mi je bilo v veliko veselje. Seveda me je vedno zatožila fotru in kljub temu, da nisem nikoli bil kriv, sem vedno katero pokasiral, žal pa mi ni bilo.
- Vsi smo imeli kure, nismo jih kupovali, temveč smo jih vedno dali izvaliti ... Piščančke sem moral vsak dan spustiti iz barake, jih krmiti, dajati vodo in čistiti za njimi. Zvečer sem jih moral prešteti in zapreti, če je število štimalo, drugače pa jih poiskati ...
- Trikrat tedensko sem šel s trilitrsko kanglo po mleko h kmetom, ... Najbolj se mi je fižmagalo, ker sestra ni niti enkrat šla po mleko, je bilo prenevarno zanj. To so bila opravila, ki sem jih moral vedno, brez pardona, opraviti v nulo.

Povsem drugače je bilo pri moji omi, ki je živela na Dobrni.⁴¹ Tam sem bil najraje ... Vse, kar sem naredil, sem prostovoljno ... Nabiral sem ji lupinec za prašiče, ... in ji pomagal nabirati in nositi premog s kip.⁴² Premog sva kopala ravno tako kot drugi stanovalci Dobrne, ... zase in za prodajo, ko ga je prodala, mi je vedno kaj kupila.

Še vedno se v živo spomnim, kakšne hlebce kruha je oma pekla v krušni peči in kako so dišali. Najraje sem imel še vročega, ona pa je vpila, da bom zbolel. Pri njej sem bil vedno zelo rad ..., čeprav so vedno govorili, da mi daje potuho. To je bilo verjetno res, je pa vedno imela čas zame ...⁴³

Kljub rednim obveznostim, pa je otrokom ostajal čas za igre na hofu, med hauzi, še raje pa v okolici, daleč stran od oči odraslih. Za igro jim je »zadostovala dobra volja, malo domišljije, kak kos lesa, palica, ... celo navaden papir« je prou pršu« in pa pravila, ki so jih prilagajali trenutni situaciji in razpoloženju.⁴⁴

Pomemben del v življenju kolonijskih otrok pa so bili običaji: žegnana goba,⁴⁵ tepežkanje,⁴⁶ pa ne zaradi vsebine ali vloge, ki naj bi jo odigrali v vsakdanjem življenju ljudi, pač pa možnosti zaslužka, ki so jim ga nudili: »... saj kar se kolonijskih otrok tiče, o kakšni žepnini ni bilo govora, zato se je vsak znašel, kakor je vedel in znal. Za zbiranje sredstev nam je prav prišel vsak praznik.«⁴⁷

⁴⁰ Štirce – odlagališče za pepel in smeti.

⁴¹ Dobrna – kolonija, ki so jo podrli leta 1964.

⁴² Kipe – deponija jalovine.

⁴³ Gačnik, *Delovne obveznosti nas otrok*, str. 10, 11.

⁴⁴ Hacin, *Utrinki iz življenja otrok v Zasavju v prvi polovici 20. stoletja*, str. 37–39.

⁴⁵ Isto tam.

⁴⁶ Slovinc, *Tepežkanje v Trbovljah*, 11. 1. 1931.

⁴⁷ Hacin, *Utrinki iz življenja otrok v Zasavju v prvi polovici 20. stoletja*, str. 38.

Manj zabavno, kot za praznike, pa je bilo otrokom obvezno »zbiranje sredstev« s t. i. prodajo od hiše do hiše, v gozdu nabranih sadežev, predvsem v okoljih privatnikov.⁴⁸ Na ta način, kakor tudi z odhodi v »tabrh«, pa so tudi otroci prispevali delež k družinskemu proračunu.

Vrtičkarji⁴⁹

Zasavski otroci so lahko znanja in veščine pridobivali tudi v vrtcih. Pomembno vlogo pri njihovem ustanavljanju: Hrastnik – 1907, Trbovlje – 1911, Zagorje – 1928, so imeli zakonodaja, sprejeta v zadnji tretjini 19. stoletja, zavedanje članov društev in družb o pomenu predšolske vzgoje za otroke, in finančna podpora lastnikov rudnikov in podjetij za delovanje vrtcev.⁵⁰

Obiskovanje vrtca je bilo prostovoljno. Odvisno je bilo od ozaveščenosti staršev, saj mame večinoma niso hodile v službo: »... mama je pošiljala mene, mojo dve leti starejšo sestro in tudi štiri leta mlajšega bratca v vrtec na Vodah zato, da se nismo cel ljubi dan potepali po hauzih, pa še kaj pametnega smo se naučili.«⁵¹ Tako mame, zakoni pa, da je: »Otroškemu vrtcu naloga, podpirati in dopolnjevati otrokom domače odgojevanje pred ono dobo, ko so dolžni hoditi v šolo, ... Otroke pripravljati z redno vadbo telesa in čutov ter z duševnim, nravi primernim izobraževanjem. Pripomočki odgojevanja v otroških vrtcih so: bavila, katera izobražujejo stvareči in upodablajoči nagon delavnosti, kretalne igre s petjem in brez petja, ogledovanje stvari in podob ter razgovori o njih, povesti in pesence, naposled lahka vrtna dela. Strogo izključen je ves nauk po zmislu šole.«⁵² Za njihovo izvajanje so bile zadolžene strokovno usposobljene vzgojiteljice, ki so: »... vodile otroke v sprostitve veselosti, v oblikovanje dobrosrčnosti ter zlasti v privajanje na tiste kreposti, ki so potrebne za druženje z vrstniki in ki so v okras malčkom, a obenem podlaga za zdravo vzgojo naroda.«⁵³ Istočasno so vrtci služili kot sredstva za vzgojo k pobožnosti, pokorščini in poslušnosti. Tako zastavljena predšolska vzgoja se ni bistveno spreminjala vse do obdobja po drugi svetovni vojni, ko je socialistična družbena ureditev zahtevala široko zasnovano, družbeno organizirano varstvo in vzgojo predšolskih otrok, ki bi razbremenila predvsem matere, da bi prevzemale vse pomembnejšo vlogo v novem družbenopolitičnem življenju⁵⁴ oz. do leta 1955, ko je bil sprejet Splošni zakon o šolstvu.

Kako se je odvijalo življenje v vrtcih, pa je razvidno iz dokumentov, npr. urnika otroškega Vrtca v Toplicah,⁵⁵ ali zapisov v šolskih kronikah, npr. za leto 1911/12: »... Otroški vrtec je imel 2 tečaja (kurza) po 40 otrok brez razlike glede na šolski okoliš. Otroški vrtec je bil zaupan gospodični ..., deloval pa je pod nadzorom deške šole. Zadnji dan šole pred božičnimi počitnicami so skupaj s kuharsko in gospodinj-

⁴⁸ Slovinc, *Razočarana in strta življenja*, 17. julij 1932.

⁴⁹ Vrtičkar – otrok, ki obiskuje vrtec.

⁵⁰ Hacin, *Ob 100-letnici prvega vrtca v Zasavju*, str. 8–10.

⁵¹ Klenovšek, *Ustni vir*, 2010.

⁵² *Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na kranjskem*, str. 211.

⁵³ Hacin, *Otroški vrtci*, str. 35.

⁵⁴ Hacin, *Ob 100-letnici prvega vrtca v Zasavju*, str. 36.

⁵⁵ ZAC, *Vrtec Zagorje*.

sko šolo priredile slavlje z okraševanjem božičnega drevesca,«⁵⁶ oz. za leto 1919/20: »Otroška vrtarica ... je vprizorila na koncu leta s svojimi malimi gojenci prav mično igro v gledališču pri Forteju na veliko veselje starišev in drugih gledalcev. Del čistega dohodka iz te igre v znesku 300 K se je naklonil domačima ljudskima šolama v ... za šolarsko knjižnico. Ker pa je bila dobila deška šola že od drugod veliko znatneje vsoto v isti namen, je prepustila svoj delež dekliški šoli.«⁵⁷

Najboljši vpogled v vrtce tistega časa pa nam dajo spomini takratnih vrtičkarjev,⁵⁸ ki predstavljajo skoraj petdesetletno časovno obdobje, pa se vsebinsko skoraj ne razlikujejo: »Moji spomini na vrtec segajo daleč nazaj v leto 1927/28, ko sem še ne štiriletna deklica v spremstvu mame prvič prestopila prag vrtca. ... Na Polaju,⁵⁹ kjer smo stanovali, je bilo več starejših otrok, ... ki so nas spremljali vsak dan do OŠ Vode, naprej do vrtca pa smo šli sami. Ob 12.00 smo se vračali domov, sami. Pri Gasilskem domu smo prečkali tirnice in počakali na rudniški vlak z vagoni, ki je prevažal delavce ... Z zanimanjem smo si ogledali tudi perice, ... Naše vračanje se je večkrat podaljšalo, doma pa so nas zaskrbljeni čakali. Vrtec sem obiskovala tri leta. ... Radi smo se igrali, poslušali pravljice, telovadili in prepevali ... Izdelovali smo papirnate vetrnice, ... Z veseljem smo si naredili tudi papirnate čake, ki smo si jih poveznili na glavo in ponosno korakali po dvorišču vrtca ...«⁶⁰

Urniki

otroškega vrtca v Toplicah *Sol. l. 1931/32*

<i>Dni</i>	<i>Dopolodne</i>					<i>Popoldne</i>				
	<i>9¼ - 9½</i>	<i>9½ - 9¾</i>	<i>9¾ - 10¼</i>	<i>10¼ - 11</i>	<i>11</i>	<i>1 - 1½</i>	<i>1½ - 2</i>	<i>2 - 3</i>	<i>3</i>	
<i>Ponedeljek</i>	<i>in molitev</i>	<i>Memoriranje</i>	<i>Počitek</i>	<i>Parila</i>		<i>in molitev</i>	<i>Igre v krogu</i>	<i>Všivanje</i>		
<i>Torek</i>	<i>in molitev</i>	"	"	<i>Karolni nauk</i>	<i>in molitev</i>	<i>in molitev</i>	<i>Pripovedovanje</i>	<i>Vpletanje</i>	<i>in molitev</i>	
<i>Sreda</i>	<i>in molitev</i>	"	"	<i>Risanje</i>	<i>in molitev</i>	<i>in molitev</i>	<i>Proste igre</i>	<i>Vpogubanje</i>	<i>in molitev</i>	
<i>Četrtek</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Petek</i>	<i>Uvod</i>	"	"	<i>Parila</i>	<i>Molitev</i>	<i>Uvod</i>	<i>Igre v krogu</i>	<i>Polaganje palčk, pleteni obročki</i>		<i>Molitev</i>
<i>Sobota</i>	<i>Uvod</i>	"	"	<i>Karolni nauk</i>	<i>Molitev</i>	<i>Uvod</i>	<i>Pripovedovanje</i>	<i>Všivanje</i>		<i>Molitev</i>

Mini Res-ova vrtarica

Slika 3: Urnik 1931/32, ZAC.

⁵⁶ ZAC, Schul-Chronik.

⁵⁷ Isto tam.

⁵⁸ Hacin, Utrinki iz življenja otrok v Zasavju v prvi polovici 20. stoletja, str. 40–43.

⁵⁹ Polaj – ena izmed prvih kolonij.

⁶⁰ Klenovšek, Moji spomini na vrtec Trbovlje, str. 1, 2.

Šolarji

V Zasavju so ustanavljali prve šole že pred 230 leti, ki pa se zaradi takratnih razmer in miselnosti družbe niso ohranile.⁶¹ Večina predhodnic današnjih šol ima več kot pol mlajšo tradicijo. Ustanovljene so bile po letu 1869 v skladu z Državnim zakonom o ljudskih šolah, ki je med drugim uzakonil splošno šolsko obvezo za otroke od 6. do 14. leta starosti.⁶² Na ustanavljanje šol, ki jih do začetka prve svetovne vojne naštejemo 15, pa je vplivalo še naraščanje otrok oz. posluh države, občin, kot tudi lastnikov rudnikov in tovarn: »... g. vitez Jurij von Cossleth je bil od postanka hrastniške šole izredno naklonjen šoli in pouku; ustanovil je tudi privatno šolo, ki so jo vzdrževala industrijska podjetja, rudnik, kemična tovarna in steklarna in je koristila vsemu prebivalstvu. Njegova zasluga je, da ima Hrastnik danes štirirazredno javno ljudsko šolo, ki je nastanjena v imenitnem novem poslopju, najlepšem v vsem okraju, dalje, da je opremljena z vsem, kar se zahteva za podeželske šole: z lepim telovadiščem, z obveznimi vrtnimi napravami, z veliko drevesnico, da je končno šolski obisk vzoren, ...»⁶³

Učitelji, ki so poučevali v tem obdobju, so posebno pozornost posvečali praktičnim znanjem: »... zlasti šolski vodje, so zelo pridno gojili sadjarstvo in vrtnarstvo. ... Dečki najstarejših letnikov so drevesca okopavali, cepili in obrezovali, deklice pa so gojile zelenjavo.«⁶⁴

Obisk pouka, čeprav nereden, pa do prve svetovne vojne ni bil kritičen. Šele vojna in z njo povezani lakota, nedohranjenost in širjenje nalezljivih bolezni so vodili do zapiranja šol. Drugi razlog pa je bilo naseljevanje vojaških oddelkov v šolske prostore. Kljub temu pa so bili šolarji vključeni v vojne razmere, in sicer že vse od leta 1914, ko so zbirali potrebščine za vojake: denar, volnene izdelke, ki so jih pletli sami, kovine, zelišča za čaj, ...⁶⁵

Po končani vojni se je, kljub političnim spremembam, v šolah ohranila stara zakonodaja. Kasneje sprejeti zakoni so prinesli nekatere organizacijske spremembe,⁶⁶ ki pa se v praksi niso vedno izvajale, kot npr. prepoved telesnih kazni: »... nekateri učitelji – bile so tudi izjeme, so imeli na zalogi več vrst palic, s katerimi so nas tepli. Večkrat se je zgodilo, da se je palica pod udarci tudi zlomila ...»⁶⁷

Bolj boleča od kazni, pa je bila za učence revščina, čeprav je v svojih spominih ne oživljajo. Kljub temu pa je ne morejo zanikati: »V pomoč siromašni rudarski deci je šolska kuhinja, v kateri dobi nad osemdeset šolarjev vsako opoldne kosilo. ... Otroci dobe vsak veliko porcijo, če pa ima kateri premalo, se zateče h kuhinjski materi in dobi še eno. Prav v sedanji rudarski krizi, ko delavci ne zaslužijo dovolj za preživetje svojih otrok, ... V imenu bednih otrok se vodstvo kuhinje obrača na

⁶¹ Hacin, *Utrinki iz življenja otrok v Zasavju v prvi polovici 20. stoletja*, str. 43, 44.

⁶² Orožen, *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola I-od početka do 1918*, str. 680.

⁶³ Valentinič, *Kronika Hrastnika 1874–1886*, str. 492.

⁶⁴ Orožen, *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola I-od početka do 1918*, str. 682.

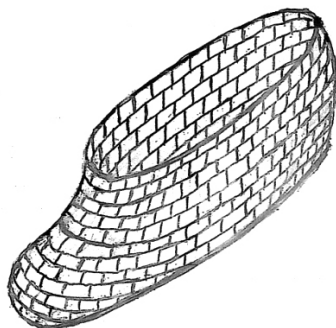
⁶⁵ *Zbornik 1863–1988*, str. 18.

⁶⁶ Hacin, *Utrinki iz življenja otrok v Zasavju v prvi polovici 20. stoletja*, str. 45.

⁶⁷ Isto tam.

ZA ROČN DELUUSNOUN ŠUL U TRITM RAZRIDU LETA 1932.

SPOUMN SE, DA SM IZ STARGA KLUBUKA NARIDU CUPATE. PR GUSPUDU ROVŠNIK IVANU ŠUŠTARSKIM MAJSTRŌM U TRBOULAH SM NAFIHTU DVA STARA KUPITA. ATA PA MI JE DAU EN PUNUŠN KLUBUK, KATIRGA SM RAZREJZU NA CENTIMETR ŠIROKE TRAKE. POL SM PA ZAČIU NA KUPITU PLEŠT. S CVEKCAM IN KLADVAM SM PRHEFTU TISTE NAREZANE TRAKE NA KUPIT. KU SM PA BIU FRITIK SM PA CVEKCE PU PULU, SNIU CUPATE IZ KUPITA IN ZA PUDPLA = TE ŠE PRŠIU BOL DEBU BLAGU.

TRBOULE, FEBRUAR 2010

Berina Cerinšek

Slika 4. Spomini na ročno delo v 3. razredu OŠ, Milan Cerinšek.

premožnejše sloje, da z darovi podprejo ustanovo. Kdor hitro da, dvakrat da.«⁶⁸»... ob bistri Poljanščici se je za mesec dni nastanilo 46 rudarskih otrok, kamor jih je poslala bratovska skladišnica na okrevanje. Iztrgani iz črne doline, sivih kolonij, bede in skrbi, so pohiteli v začetku julija v dolino, ..., da se v sveži naravi sprostijo in vsaj za silo okrepičajo svoja trudna in izmučena telesa ter osvežijo svoj duh ...«⁶⁹

Težko, a kljub temu varno življenje naših šolarjev je leta 1941 prekinila druga svetovna vojna. V šole je okupator uvedel svoj režim, v nekatere med njimi pa proti koncu vojne naselil vojaške posadke. Zato ne preseneča, da so bila številna poslopja po osvoboditvi v tako slabem stanju, da so pouk izvajali v zasilnih učilnicah, kjer so učenci pridobivali osnovna znanja, predvsem pa bili vključeni v skupne akcije: zbiranje žira, kovin, stekla, ki naj bi pripomogle k hitrejši obnovi porušene domovine, in ustvarjanju boljših pogojev, tako na področju šolstva, kot tudi v vsakdanjem življenju.

⁶⁸ Slovenc, *Trbovlje*, 21. 5. 1931

⁶⁹ Slovenc, *Trboveljski otroci v Poljanski dolini*, 12. 8. 1932.

Sklep

Otroštvo je časovno omejeno obdobje v življenju posameznika, v katerem se pod vplivom okolja izrazijo in oblikujejo zasnove za nadaljnje življenje. Zato naj bi vsaka odrasla oseba, upoštevala: »Veliko stvari lahko počaka – vendar ne otrok. Otroku ne moremo reči jutri. Njegov čas je danes.«⁷⁰

Žal pa nam vedenja o življenju otrok potrjujejo, da se praksa loči od teorije oz. lepih besed, kot bi rekli Zasavčani. Pa ne vsi, vsekakor pa tisi, ki so s svojimi spomini osvetlili življenje otrok, živečih na tem območju do srede 20. stoletja. S svojimi opisi so potrdili, da jim je bila dodeljena vloga pomanjšanih odraslih, kar je bilo za tisti čas in tisti prostor povsem sprejemljivo, saj je bilo v praksi splošno uveljavljeno načelo, da je delo najboljši vzgojitelj. In tega se je večina odraslih v odnosu do otrok, zlasti svojih, oklepala »kot pijanec plota«, ne glede na to, kaj je bilo zapisano v trenutno veljavni zakonodaji.

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Zasavskega muzeja Trbovlje/ZMT

Klančar, Dušanka, *Diplomska naloga: Hrastniški steklarji*, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2000.

Učesanek, Nuša, Jenko, Ivica, *Diplomska naloga: Vrtec Hrastnik – včeraj, danes, jutri.*, Univerza v Mariboru – Pedagoška fakulteta, 1998.

Zgodovinski arhiv Celje/ZAC

Schul-Chronik, Upraviteljstvo I. državne deške ljudske šole, Trbovlje.

Vrtec Zagorje-Toplice.

Objavljeni viri

Perko, Drago, *Slovenske občine*, Ljubljana: MK, 1998.

Zbirka zakonov in ukazov o ljudskem šolstvu na Kranjskem, Ljubljana 1895.

Pisni in ustni viri/spomini

Gačnik, Branko, *Otroštvo v rudarski koloniji Trekataža*, Tipkopis, Trbovlje, 2011.

Odlazek, Leopold, *Ljudje odhajajo, spomini ostajajo*, Tipkopis, Trbovlje, 2000–2010.

Odlazek, Leopold, *Hmelj*, Tipkopis, Trbovlje, 2000–2010.

Cerinšek, Milan, *Ustni vir 2010*, Zapis – arhiv ZMT, Trbovlje.

Gradišek, Brigita, *Ustni vir 2010*, Zapis – arhiv ZMT, Trbovlje.

Klenovšek, Iva, *Ustni vir 2010*, Zapis – arhiv ZMT, Trbovlje.

Klenovšek, Iva, *Moji spomini na vrtec Trbovlje*, Tipkopis, Trbovlje, 2010.

Klun, Slavko, *Ustni vir 2002*, Zapis – arhiv ZMT, Trbovlje.

Mrakar, Mirko, *Otroški vrtec*, Tipkopis, Trbovlje, 2007.

Mrakar, Viktor, *To so moji spomini na vrtec-spomladi leta 1936*, Tipkopis, Trbovlje, 2007.

Nagode, Metka, *Ustni vir 1992*, Zapis – arhiv ZMT, Trbovlje.

Zorčič, Mira, *Ustni vir 1992*, Zapis – arhiv ZMT, Trbovlje.

⁷⁰ Hacin, *Ob 100-letnici prvega vrtca v Zasavju*, str. 6.

Časopisni članki

Delavska pravica: 1933.

Slovenec: 1925–1934.

Jutro: 1925.

Literatura

Badjura, Rudolf, *Zasavje*, Ljubljana: Zveza za tujski promet v Sloveniji, 1928.

Fels, Julij, Valentinič, Karel, Kronika Hrastnika 1874–1886. *Hrastnik skozi desetletja*, Hrastnik: Kulturna skupnost, 1978.

Hacin, Nevenka, Ivančič Lebar, Irena, Kalšek, Miran, Mlakar Adamič, Jana, *Srečno ... črne doline*, Trbovlje: Zasavski muzej, 2001.

Hacin, Nevenka, *Otroški vrtci: ustanove za vzgojo in varstvo predšolskih otrok v Hrastniku, Trbovljah in Zagorju*, Trbovlje: Zasavski muzej, 2001.

Hacin, Nevenka, Kalšek, Miran, *Razvoj trgovine v Zasavju*, Trbovlje: Zasavski muzej, 2003.

Hacin, Nevenka, *Ob 100-letnici prvega vrtca v Zasavju*, Trbovlje: Zasavski muzej, 2007.

Hacin, Nevenka, Utrinki iz življenja otrok v Zasavju v prvi polovici 20. stoletja. *Šolska kronika* 20, 2011, 31–49.

Ivančič Lebar, Irena, *Osnovno šolstvo v revirjih*, Trbovlje: Revirski muzej, 1992.

Ivančič Lebar, Irena, *Naše Trbovlje: od trga do mesta*, Trbovlje: Zasavski muzej, 2006.

Mlakar Adamič, Jana, *Rudarsko stanovanje: bivalna kultura skozi čas*, Trbovlje: ZMT, 2003.

Mlakar Adamič, Jana, *Teknilo nam je!*, Trbovlje: ZMT, 2004.

Orožen, Janko, *Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola I-od početka do 1918*, Trbovlje: OLO v Trbovljah, 1958.

Orožen, Janko, *Zgodovina Zagorja ob Savi I.*, Zagorje o/S: Občinska konferenca SZDL. 1980.

Roš, Boštjan, *Moji mladostni spomini*, Ljubljana, 1939.

Vrišer, Igor, *Rudarska mesta*, Ljubljana: Slovenska matica, 1963.

Vrišer, Igor, *Industrializacija Slovenije*, Ljubljana, 1977.

Zdove, Hedvika, Ivančič Lebar, Irena, *Iz hiše pisanih spominov*, Celje: ZGC; Trbovlje: ZMT, 2011.

Zbornik 1863–1988, 125 let šolstva v Hrastniku, Hrastnik: OŠ narodnega heroja Rajka Hrastnik, 1988.

Zbornik OŠ Ivana Cankarja Trbovlje 100 let, 1901–2001, Trbovlje: OŠ Ivana Cankarja, 2001.

SUMMARY

The Impact of Social and Dwelling Conditions on the Lives of Children from Zasavje in the First Half of the 20th Century^a

Nevenka Hacin

This paper is a study on the life of children in the towns of Hrastnik, Trbovlje, and Zagorje. Presently known as Zasavje, the area was once called “the God-forgotten valleys” and “the black district”. These names referred to geographical features in these forest-covered valleys situated at the tributaries of the Sava as well as economic and social conditions in the sparsely populated area. Since the beginning of coal mining in the middle of the 18th century the region was also

known for coal mining and industry, the fields that became increasingly important especially after the construction of the Southern Railway (1846-1849) that connected the three towns with the rest of the then Austrian Empire.

In mid-19th century, the conditions for the onset of industrialization were more or less fulfilled. The need for laborers accelerated immigration from other areas and consequently stimulated population growth, which in turn led to substantial changes in people's dwelling conditions. In addition to isolated farms and villages with 19 up to 32 houses, settlements started to develop in the valleys. In accordance with the resolutions of the 1869 Second Congress of Mining and Metallurgy Workers in Ljubljana, these were working class neighborhoods, also known as colonies, which have been preserved to this day. Built by owners of mines and by mining companies for their workers and their families, these colonies were created between the last third of the 19th century and the 1930s. As a result, the need grew for service activities. In particular demand were tradesmen, merchants, and innkeepers, whose services covered the needs of new industries and their operators. The first so-called self-employed entrepreneurs were farmers who changed their occupation in order to avoid ruin caused by the economic changes brought about by mining.

Living among the adults, namely the farmers, workers, and self-employed entrepreneurs, lived their children. Their position within the family, whether they lived on farms, in colonies, or in privately owned houses of entrepreneurs, was generally the same. All of them were perceived as miniature adults, which in that time and environment was perfectly acceptable. Regardless of the social status of the family the generally prevalent principle was that work was the best educator. According to parents and teachers alike, all advocates of strict order and discipline, a smack on the ear was a well-established practice that could not harm any child; the children thought differently. The adults did not pay much attention to the then current legislation on socially organized childcare in kindergartens and schools.

Although the first schools in Zasavje were set up already 230 years ago their activities ceased because of the mentality of that time. Most predecessors of modern schools started to operate after 1869, which was in accordance with the State Law on Public Schools and in the interest of the state that needed educated and loyal citizens. It also covered the needs of the growing number of children in industrial environments and, lastly, the requirements of municipalities, mine owners, and mining companies that financially supported schools in order to acquire suitably qualified work force.

From the beginning of the 20th century, the same attitude was adopted with regard to preschool education, namely the kindergarten. The first kindergartens in Zasavje were based on the view expressed by Friedrich Fröbel, who maintained that the first six years of life represented the most crucial, although also the shortest, period in a person's life. Kindergarten attendance was not mandatory, and since most mothers did not work outside the home one might even say that it was "unnecessary." Their "common sense," however, told them that it was quite sensible to send their children to preschool. However unfamiliar they were with the official doctrine stating that the aim of preschool education was to provide not only daycare but also upbringing and education, they still put their children in daycare. Ms Klenovšek, who was once one of these children, recalls her mother's reasons for sending her and her siblings to preschool: "My mother enrolled me, my elder sister by two years, and my baby brother, who was four years younger than me, in the kindergarten in Vode so that we could not roam around the hauzi (colonies) all day long, and also learned a few useful things along the way."

So is the life of later generations of children in Zasavje better or worse? It is difficult to say. Taking into account the statements of informants, still children during the period discussed in this paper, it is possible to say that the life of not only children but also of adults was once better. Rather than a nostalgic selective memory that tends to forget everything bad and recalls only beautiful things, this statement is a reflection of the current values of each generation.